

SIPOS FERENC

egyetemi adjunktus
Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék
sipos.ferenc@law.unideb.hu

CSOKONAI KOLLÉGIUMI PERE A MODERN BÜNTETŐJOG ÉS KRIMINOLÓGIA TÜKRÉBEN

Csokonai Vitéz Mihály kicsapátása a Debreceni Református Kollégiumból egy sokszor és sok szempontból bemutatott, széles körben ismert történet. Általános olvasata szerint a zseniális fiatal költő tehetségét fel sem ismerve, egy koncepciós perben, igazságtalanul távolítják el a Kollégiumból. De vajon tényleg ez történt? A cikk arra vállalkozik, hogy tisztán jogi szempontból mutassa be a tényeket és az eseményeket, a modern büntetőjog és a kriminológia eredményeinek, szempontjainak, és eszközeinek felhasználásával, remélve azt, hogy így egy színesebb és árnyaltabb képet kapunk a perről, ami talán gazdagíthatja az irodalomtörténet szempontrendszerét is.

Kulcsszavak: Debreceni Református Kollégium, Csokonai Vitéz Mihály, fegyelmi eljárás, büntetőjog, kriminálpszichológia

THE DISCIPLINARY PROCEDURE OF CSOKONAI IN THE LIGHT OF MODERN CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. The expulsion of the well-known Hungarian classical poet, Csokonai, has been studied and reviewed several times. According to the widely-accepted interpretation, the gifted young poet was unjustly dismissed after a show trial, while his talent was not recognised. But can we challenge the whole conception? This paper aims to present the facts and events merely from the point of view of jurisdiction, applying the results, methods, and aspects of modern criminal law, hoping that we can see a more varied new picture of the trial. Hopefully, it can also contribute to the literary discourse about a traditionally accepted figure of the Hungarian literary canon.

Keywords: Reformed College of Debrecen, Mihály Csokonai, disciplinary procedure, criminal law, criminal psychology

Beérkezett: 2024. 02. 15.
Közlésre elfogadva: 2024. 05. 15.
Copyright GERUNDIUM

A „Csokonai-per” az irodalomtörténeti köztudatban

1773. november 17-én, kétszázötven éve született Csokonai Vitéz Mihály, a magyar felvilágosodás kori irodalom kiemelkedő alakja. Tehetsége, óriási műveltsége miatt, szokatlan módon már életében országos hírnévre tett szert. Versei, drámái azóta is elevenek, részei az iskolai tananyagnak is. Szentimentális, játékos, könnyed, ám klasszicista módra kimunkált stílusa ma is magával ragadja az olvasót – ha az hagyja –, kortól, nemtől, irodalmi ízléstől függetlenül.

Csokonai írói pályájának megítélésében valójában nincsenek viták,¹ a Kollégium-történet is úgy tartja, hogy alakja egyszersmind mérföldkő is volt az iskola szellemi életének történetében.² Elismertségét, irodalmi beágyazottságát jól jelzi, hogy művei kiadásainak, a róla szóló cikkeknek és monográfiáknak a pusztá felsorolása is meghaladná ennek a tanulmánynak a terjedelmi korlátait.³ Amiben Csokonai kapcsán vita van – kis túlzással már csaknem 230 éve –, az a Debreceni Református Kollégiumból való kicsapatásának, illetve a Debrecenből való távozásának az okai és körülményei, az azt megelőző fegyelmi ügyei, vagyis a „Csokonai-per”.

Ebben a pillanatba merevült drámában ki-ki megtalálta és megtalálhatja a neki megfelelő platformot, amelyen kialakítja a saját vérmérsékletének, korának, világnézetének, élethelyzetének megfelelő álláspontját. A szocialista irodalomtudomány a klerikális reakció által elnyomott munkás-költőt vizionálhatta, a mai kamasz az igazságtalanul kicsapott diákot láthatja, a haladó szellem a fafejű, belátásra és megújulásra képtelen, múltban megrekedt vezetőket szapulhatja.

Bár számos írónak voltak peres ügyei,⁴ mindösszesen két fontosabb iskolai fegyelmi ügyet tart számon a magyar irodalomtörténet, amelyek a középiskolai tananyagnak is részei lettek: az egyik Csokonaihoz, a másik József Attilához kötődik. Köztudott, hogy József Attila esetében Horger Antal volt a szegedi egyetem „fura ura”, aki eltanácsolta József Attilát a tanári pályáról, a *Szeged* című lapban megjelent *Tiszta szívvel* című verse miatt. A kultusznak nem része a szegedi egyetem akkori szabályzatának az ismertetése, nem szokás firtatni a döntéshozatali eljárás szabályait, illetve azt sem, hogy dékánként Horger nyilvánvalóan nem egyedül hozott ilyen döntést, mert nem is hozhatott.

¹ TÉREY János, „Fékek és ellensúlyok avagy showman a cívisek között. Csokonai Vitéz Mihályról”, *Látó* 29, 5. sz. (2018), 77–85.

² GYŐRI L. János, „A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében”, In *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József (Budapest: A Magyarországi Református Egyház zsinati irodájának sajtóosztálya 1988), 655.

³ Például SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói* (Budapest: Ráció kiadó, 2014); LAKNER Lajos, *Az Arkádia-pőr fogságában. A debreceni Csokonai-kultusz* (Debrecen: Déri Múzeum, 2014); GYŐRI L. János: „»A mythos magánya«. Észrevételek Csokonai debreceni »kicsapatásának« történetéhez”, *Debreceni Szemle* 4, 1. sz. (1996): 62–78; DEBRECZENI Attila, *Csokonai, az újrakezdés költője* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 1972).

⁴ BÉNYEI József, *Magyar írók pereit* (Budapest: Kozmosz Könyvek, 1984).

Azt, hogy Horger nyelvész, a Horger-törvény, a két nyílt szótagos tendencia névre hallgató törvény megalkotója, nyilván már jóval kevesebben tudják. Egyszerűbb így. A kultusz és a rajongás nehezen viseli a kritikát. Nehéz elfogadni, hogy a neves művész egyúttal esendő és gyarló ember is, a felmerült vitás ügyekben jóval kényelmesebb állásponta hibákat az egyik, az eredményeket a másik oldalra halmozni.

Ezt láthatjuk Csokonai esetében is. A Csokonai-hagyomány is hajlamos egyoldalúan minden hibát az iskola tudatlan diákjainak és vaskalapos vezetőinek tulajdonítani, akik talán féltékenységtől vezetve, szűk látókörűen, vagy éppen gyáván behódolva felsőbb hatalmaknak, hoztak egy megalapozatlan és igazságtalan ítéletet, amely derékba törte egy ígéretes tehetség pályáját. Látható az is, hogy a megmerevedett frontokon szemben álló ellenfelek álláspontjai közül az egyik győzedelmeskedett. Az utókor már nem ütköztet érveket, nem vizsgálja az aktuális kiélezett történelmi helyzetet, tényként kezeli azt, hogy Csokonainak akarata ellenére, irigyei intrikái miatt kellett elhagynia az iskoláját.

Lássunk ezen megközelítésekre néhány kiragadott példát. Az irodalomtörténeti munkák általában megemlítik az alapvető adatokat. Például Pintér Jenő, utalva az elhangzott vádakra is, láthatóan jól ismerve a tényeket, még azt írja, hogy:

„Iskolai pályáját rosszul végezte. 1794-ben megbízták a poétikai osztály tanításával, de a gondjaira bízott fiúkat hanyagul vezette. Az órákon készülés nélkül jelent meg, együtt mulatott tanítványaival, leckeadás és templombamenés helyett a mezőre vitte őket fűvészkedni. Kihágásaiért az iskolai törvényszék elé idézték, szigorúan megrótták. A fegyelmi eljárás után sem javult, egyik tanárával szemben sértő magaviseletet tanusított, ezért megint megbüntették és megfosztották tanítóságától. Könnyelműsége újabb bajokba sodorta. Mikor 1795 húsvétján Halasra küldték legátusnak, az adományok egy részét elköltötte, otthon nem igazolta magát, hanem folytatta rendetlen életét. Az iskolai esküdszék 1795 nyarán lesújtó módon ítélkezett személyéről: botrányos dolgaiért ünnepélyesen kizárták a debreceni kollégiumból. Pap most már nem lehetett, a kollégium épületébe nem volt szabad belépnie, a tanulókat eltiltották a vele való érintkezéstől, még bizonyítványt sem kapott. A huszonnégy éves ifjú megalázva hagyta el özvegy édesanyja házáat. Elment Sárospatakra jogot tanulni.”⁵

A szélesebb közvélemény azonban Csokonaiban leginkább áldozatot lát. Hegedűs Géza a fentiekkel ellentétben már nincs tekintettel semmilyen tényre, botrányokat nem említ, sikkasztásról nincs tudomása, nem tud a korábbi perekről sem, illetve arról sem vesz tudomást, hogy Csokonai a kicsapartása idején már nem volt *praeceptor* sem, és soha nem volt a kollégium tanára, szerinte csak az előremutató, reformer módszerei miatt támadták a költőt. Sommás véleménye szerint:

⁵ PINTÉR Jenő, *Magyar irodalomtörténete, Tudományos rendszerezés*, ötödik kötet: *A magyar irodalom a XIX. század első harmadában* (Budapest: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása, 1932), 302.

„Csokonai előbb a Kollégium tanítványa volt, majd ugyanott lesz tanár. Kitűnő, korát meghaladó pedagógus volt. Új módszerei, főleg a személyes foglalkozás a diákokkal, ellenszenvet is vált ki idősebb tanártársaiból, de a Martinovics-mozgalomig mégis zavartalanul taníthat, írhatja verseit, készülhet nagyobb műveire. Erre az időre esnek első színjátékai is, köztük a kitűnő szatirikus vígjáték, a Tempefői. 1794-től egyre gyanúsabb a Kollégium tanárai előtt. És amikor ki-robban a Martinovics-ügy, és Csokonai irodalmi barátját, pártfogóját, Kazinczyt is elfogják, majd elítélik – a Kollégiumban fegyelmet indítanak Csokonai ellen. A vád ugyan kizárólag a szabálytalan oktatási mód, de ez közismert volt már azelőtt is. Nyilván ez volt a kifogás. Csokonai elveszti állását.”⁶

Még tovább megy Térey, aki koncepciók perként látja és láttatja az eseményeket:

„Ha nyolcadéves deákként sikerült volna korrektül elszámolnia a kiskunhalasi legációs pénzzel, vajon akkor is kivágták volna a Kollégiumból? Ki hát. Ha nem a pénzügyek, akkor nyomós ok lett volna a lapátra tételre a Kazinczyval folytatott levelezés, s a ki nem mondott főbűn: jelen volt a jakobinusok kivégzésén, ráadásul tanítási időben.”⁷

A per anyagának feldolgozásában a legújabb monográfiákat megvizsgálva Szilágyi Márton adja a legteljesebb képet, elemezve a témára vonatkozó irodalmat, a pert az ebben az időszakban lezajlott és feljegyzett kollégiumi perek kontextusába illesztve, részleteiben is bemutatva.⁸ Itt is torzítja a képet, hogy Szilágyi az összevetést két renitens diák, Berei Farkas András és Csokonai József (a költő testvér öccse) bűnlajstromát bemutatva teszi meg, figyelmen kívül hagyva azt, hogy az iskola szigorúbban ítéli meg egy *praeceptor* viselkedését, mint egy egyszerű diákét.

Talán a legzavaróbb, hogy könnyű megérteni a fentiekben olvasott leegyszerűsített, sőt spekulatív vélemények létezésének okait, ha tudjuk, hogy a tankönyvek is – ezekhez hasonló módon – az irodalomtörténet által feltárt tényeket figyelmen kívül hagyva ismertetik a pert:

„Bár diákjai szerették, korát meghaladó pedagógiai módszerei miatt rossz szemmel néztek rá kollégái. Talán ezért, talán politikai okokból, a Martinovics-összeesküvéssel való kapcsolata miatt, mindenesetre fegyvelemsértési pert indítottak ellene, és kicsapták a Kollégiumból.”⁹

Az igazság keresése ebben a kérdésben is, mint olyan sokszor, leginkább annak szubjektív természete miatt vezet kudarcokhoz, és teremt ellentmondásokat. Adja magát

⁶ HEGEDÜS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1976), 100.

⁷ TÉREY, „Fékek és ellensúlyok”, 78.

⁸ SZILÁGYI, *A költő mint...*, 120–121.

⁹ https://nat2012.nkp.hu/tankonyv/irodalom_10/lecke_01_008.

azonban a lehetőség, hogy a szubjektív igazságosság helyett – ha már perről, fegyelmi ügyről és eljárásról van szó – a jogszerűséget vizsgálva próbáljunk meg egy objektív valóságot kihámozni a sokszor és sokak által megvizsgált esetből. A következőkben erre teszek kísérletet, felhasználva a büntetőjog, a kriminológia és a pszichológia eszközeit, fogalmait és eredményeit. Mivel a Csokonai-per bemutatása, feldolgozása eddig inkább irodalomtörténeti szempontból történt meg, elsősorban irodalomtörténészek vagy filológusok érdeklődését váltotta ki, talán érdekes lehet egy másik perspektívából a végletekig lecsupaszított jogi tényekként megvizsgálni az eseményeket, így ha mással nem is, egy e körben „egzotikus” szemléletű megközelítéssel gazdagodhat a témával kapcsolatos írások lajstroma.

Perek és vádak

Az eljárást ma fegyelmi ügynek, bizonyos vádpontok esetében büntetőeljárásnak neveznénk. Törekedve a közérthetőségre, nem terhelve az olvasót a korabeli jogrendszer bonyolult tagozódásának bemutatásával, vagy a Debreceni Református Kollégium belső rendszabályainak részletes ismertetésével, talán szerencsés a vádpontokat mai terminológiával, de a korabeli viszonyokból nem kiragadva megvizsgálni.

A Csokonai-per – tulajdonképpen perek – anyaga a korabeli jegyzőkönyvekben teljes egészében ránk maradt, latinról magyarra lefordított, jól feldolgozott, részleteiben is közkézen forgó peranyag.¹⁰ Pontosán ismerjük az eljárás résztvevőit, a vádpontokat, a bizonyítékokat, tanúvallomásokat, a szűkebb és tágabb szokásjogi és írott szabályrendszert is, amelynek alapján az egész eseménysor vizsgálható.

A Csokonai elleni vádak lajstromba szedése éppen ezért nem nehéz. Az iskolai *Sedes* jegyzőkönyvei pontokba szedve tartalmazzák azokat, a rájuk adott válaszokkal együtt. Ezért nehéz elfogadni olyan álláspontokat, amelyek az azokban található tények tudomásul vétele nélkül fogalmazznak meg túlon túl sommás, leegyszerűsített véleményeket.

Lássuk a vádpontokat. Az eljárások többnaposak voltak, az üléseken szigorú rend alapján hallgatták meg a tanúkat, vették sorra a bizonyítékokat és hallgatták meg az eljárás alá vont személyt is.

Az első kollégiumi per két ülésben, 1794. december 6-án és december 17-én zajlott, a főbb pontok a következők voltak:

„Az ünnepnapokon ritkán szokott tanítványaival templomba járni, minap tanítványait az osztályban késő éjszakáig visszatartotta, sőt hol több, hol kevesebb tanítványával az osztályban elbújik, s megengedi, hogy itt dohányozzanak és bort igyanak.”¹¹

¹⁰ VARGHA Balázs, *Csokonai emlékek* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 38–70.

¹¹ *Uo.*, 38.

„Csokonai Mihályt beidézve szemére vetették, hogy ennek az iskolának a törvényeivel és rendeleteivel sokféle módon szembeszáll, az iskolai sedes intelmeinek nem engedelmeskedik, tanítványai erkölcsét megrontja, és nem átalotta törvényes felettesét tiszteletes Szilágyi Gábor urat a múlt napokban valami gúnyos költeménnyel, s tetteivel és szavaival kicsúfolni.”¹²

„Az iskolai könyörgéseket egyáltalán nem látogatja, engedély nélkül és egyedül jár ki a Kollégiumból.”¹³

„Trágár módon rágalmazta özvegy Somogyiné főzőasszonyt, vádul hozták fel vele szemben azt is, hogy rendszeresen az osztályban éjszakázik, tanítványait is magához hívatva. Többször előfordult az is, hogy nem az előírt diákviseletben, hanem a »tiltott rövid ruhában« jár-kei a Kollégiumban és a városban.”¹⁴

„Terhére rótták azt is, hogy a Sedes intéseit nem fogadja meg, hiába figyelmeztették az előbbi pontokra, az azokban leírt magatartásokat tovább folytatja. Tanítványai erkölcsét megrontja, velük együtt iszik és dohányzik, megnem engedett napokon és órákban zenél velük. Gúnyolódik tanárával, jelesen Szilágyi Gábor professzorral.”¹⁵

A második per időpontja 1795. június 20. Ebben a perben már halmozott vétségekben kell a *Sedes*nek dönten. Ezen az ülésen Csokonai már meg sem jelent. Mint a jegyzőkönyvben olvashatjuk:

„Csokonai Mihály eddig nyolc éven át tanuló, mikor néhány törvénytelen tetteiért és a rábízott javak hűtlen kezeléséért törvény elé idézték, nem várva meg ügyének kimenetelét, úgy távozott el a Kollégiumból, hogy sem távozásának okát és indítékát nem mondotta meg előjáróinak sem a helyet ahová elment.”

Terhére rótták még, hogy idézése után, június 15-én, váratlanul megjelene a nyilvánosság előtt, az áhítat végeztével a szószékről magyarul intézett beszédet diáktársaihoz, amiben azzal vádolta az iskola vezetőségét, hogy őt innen szándékosan elüldözik.

A második per legfőbb vádpontjai az iskola szabályaival és hagyományaival való nyílt szembehelyezkedés, illetve az, hogy a (kiskun)halasi legációban, a kollégium részére átvett 72 forinttal nem tud elszámolni.

A vádpontok mindegyikére igaz, hogy a korabeli – de még mai – viszonyokat tekintve is, egyik sem apró vétség. Különösen olyan diák esetében nem, aki *praeceptor*ként,

¹² *Uo.*, 41.

¹³ *Uo.*, 43.

¹⁴ *Uo.*, 47.

¹⁵ *Uo.*, 62.

egyféle segédtanítóként, követendő példaként állt a vele egykorú és különösen a rábízott, nála fiatalabb diáktársai előtt.

Vegyünk sorra néhány súlyosabbat a vádpontok közül:

1. A templomba járás elmulasztása. Az iskolai előírások a templomba járás rendjét részletesen szabályozták.¹⁶ Még a debreceni polgárok esetében is azt látjuk, hogy ez vasárnapokon és ünnepeken mindenkinek kötelező, megfelelő indoklás nélkül senki sem vonhatja ki magát e kötelezettség alól.¹⁷ A templomba járás elmulasztása a Kollégium diákjai esetében az iskola alapértékeivel való nyílt szembehelyezkedésként fogható fel, különösen igaz ez a teológiát hallgató leendő lelkészekre

2. Dohányzás. „*Volt idő Debrecenben, amikor a dohányszívás szigorúan tiltva volt. [...] a magisztrátus nemcsak egészségi szempontból tiltotta a dohányzást, hanem azért is, mivel a pipaszívók sokszor tüzet »patráltak« vigyázatlanul.*”¹⁸ Ma is vannak tűzrendészeti és dohányzással kapcsolatos szabályok. A 18. század végi Debrecenben viszont ezeknek a betartása és betartatása jóval fontosabb volt, mint manapság. Debrecen épített környezete ebben a korban ugyanis a helyben található és használható építőanyagok miatt egy fokozottan tűzveszélyes környezetet jelentett. Az épületek többsége náddal és szalmával fedett, a kerítések is javarészt csutaszárból, kórókból készültek. Az oltáshoz szükséges vizet pedig kutakból nyerték, Debrecenben folyó nem lévén. A tűzrendészeti szempont fokozott voltának szükségességére a legjobb érv a néhány évvel később, 1802-ben bekövetkező tűzvész, ami az akkori várost – a Kollégium épületével és az András-templommal együtt – csaknem teljes egészében elpusztította. Mai városunk ezt követően alakul ki.

3. Tanítványai erkölcsét megrontja, velük együtt iszik és dohányzik, meg nem engedett napokon és órákban zenél velük. Csokonai osztálya mai mértékkel a 9. évfolyamnak felel meg, azaz 14 év körüli nebulókat jelent. Mai terminológiával élve az osztály tagjai tehát mindenképpen kiskorúak, hisz a kiskorúság határa a 18. életév. Mivel Csokonai *praeceptor*ként egyfajta tanár szerepben jelenik meg, valamint kora szerint is nagykorú, a vádpont megértéséhez és mai kontextusba helyezéséhez kínálja magát a Büntető Törvénykönyvünk idevonatkozó szakasza,¹⁹ amely a kiskorúak nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy köteleességzegését szankcionálja. Ugyanakkor, ha Csokonait csak diáknak tekintenénk, pusztán nagykorúsága is megalapozná a felelősségre vonást.²⁰

¹⁶ GYŐRI L. János, *Kösziklán épült vár* (Debrecen: Debrecen Református Kollégium Gimnáziuma, 1992), 53.

¹⁷ BALOGH István, *A civisek világa* (Budapest: Gondolat, 1973), 122.

¹⁸ KONCZ Ákos, *Debrecen város régi büntető joga, és ennek alkalmazása a különböző bünesetekben* (Debrecen: Debrecen szab. kir. város könyvnyomda vállalata, 1913), 28.

¹⁹ 2012. évi C. törvény, 208. § (1): „A kiskorúak nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy [...] aki e feladatából eredő köteleességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi vagy érzelmi fejlődését veszélyezteti, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

²⁰ A 2012. évi C. törvény, 208. § (2) a második bekezdés a) pontja szerint, „az (1) bekezdés szerint büntetendő az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt bűncselekmény vagy szabálysértés elkövetésére, illetve züllött életmód folytatására rábír vagy rábírnai törekszik”.

4. A vádak szerint Csokonai a Somogyiné nevű özvegynek azt üzentte, hogy „*kurvaannya kofájának mond' meg csinálja jobban a vetretzét*”.²¹ Itt ugyan a per során kiderült, hogy nem üzentte, csak elmondta a fentieket diáktársainak, de attól ez még a rágalmazás, illetve a becsületsértés tényállásába illeszkedő magatartás lenne.²² A becsületsértés ma magánvádas és magánindítványos vétség. Ám fontos megjegyezni, hogy még súlyosabb ebben az esetben annak erkölcsi kifogásolhatósága. A trágár beszéd diákhöz is méltatlan, hát még egy segéd- vagy leendő tanárhoz. Debrecen város korabeli jegyzőkönyveiből látható, hogy a káromkodást egyáltalán nem vették könnyedén. Az istenkáromlásra, és a magánszemélyek becsstelenítésére is indított a magisztrátus büntető ügyeket Debrecenben. De a kor büntetőjogászai is mint súlyos cselekményt értékelik a becsületsértést.²³ Büntetésük akár néhány heti börtön vagy nyelvváltás megfizetése volt. Ám nyilván szigorúbb szabályok és elvárások vonatkoztak a Kollégium diákjaira.

5. Csokonai diákjaival rendszeresen a Nagyerdőn mulatja az időt. A jegyzőkönyvekben említett Nagyerdő nem összekeverendő annak mai formájával. Bár már az 1790-es években felvetődött, hogy a Nagyerdőn kirándulóhelyet alakítsanak ki, a városi tanács tagjai erkölcsi megfontolásból elutasítják Klubosiczky Antal királyi biztos javaslatát.²⁴ Még egy 1837-es leírás szerint is „*mulatóhely egy sincs, mert a Nagyerdőt nem vehetni annak. Ezt [...] csak a város azon oldalán lakó aljasabb lakosok és a szolgálók látogatják.*”²⁵ Árnyalja a képet azonban, hogy a jegyzőkönyvek tanúsága szerint Csokonai itt találkozik össze Szilágyi professzorral, aki szintén sétálni, levegőzni érkezett.

6. Engedély nélküli kijárási a kollégiumból. Ez a vádpont is értelmezésre és kontextusba helyezésre szorul. A diákoknak tilos volt engedély nélkül elhagyniuk az iskola területét, kiváltképp éjszaka.²⁶ A városi lakosságra is igaz ebben az időszakban hogy: „*A debreceniek jókor feküsznek és korán kelnek úgy, hogy télen nyolc, nyáron kilenc óra után kevés embert találhatni az utcán.*”²⁷

²¹ A „kurva” elterjedt becsületsértő kifejezés. „Süldisznóhoz, majomhoz, szamárhoz, rókához, szemtelen ördöghöz hasonló vagy, disznó, kurva, parázna, világ latra, genyetség, verő-ártány” – mondta Alvinczi Péter kassai protestáns lelképásztor Pázmány Péterre. <https://grannatik.wordpress.com/tag/pazmany-peter/>.

²² A hatályos Btk. 226. § (1) szerint: „*Aki valakiről más előtt a becsület csorbítására alkalmas tényt állít, híresztel, vagy ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezést használ, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*” A (2) bekezdés szerint „*A büntetés két évig terjedő szabadságvesztés, ha a rágalmazást [...] b) nagy nyilvánosság előtt követik el.*”

²³ VÜCHETICH Mátyás, *A magyar büntetőjog rendszere. I. könyv. Elméleti büntetőjog* (Lajosmizse: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010), 320.

²⁴ KRANKOVICS Ilona, „A volt fürdőház, a nagyerdei vigadó építésének története”, *A Debreceni Déry Múzeum évkönyve 2004* (Debrecen: A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2005), 261.

²⁵ BALOGH, *A civisek világa*, 129.

²⁶ Ez mind a mai napig így van. E sorok írója 1990 és 1994 között volt a Kollégiumban gimnazista, de még ebben az időszakban is az egyik legnagyobb vétségnek számított az engedély nélküli eltávozás, amely azonnali kicsapatást, eltanácsolást vont maga után.

²⁷ BALOGH, *A civisek világa*, 128.

7. A rábízott javak hűtlen kezelése. Bár a jegyzőkönyvben hűtlen kezelést olvasunk, a megfelelő tényállás ez esetben a sikkasztás.²⁸ A perben említett 72 forint mai értékre²⁹ átszámolva valamivel több, mint 500 000 forint, ami nagyobb értékre elkövetett sikkasztást jelent. (Ma három évig terjedő szabadságvesztéssel lenne büntethető.)

Interdiszciplináris értékelési kísérlet

Mi lehet a magyarázata Csokonai ámokfutásszerű folyamatos szabályszegésének? Ha az életrajzi adatokat vizsgáljuk, látható, hogy Csokonai, a ragyogó diák, minden támogatást megkap tehetsége kibontakoztatásához, sőt a perek anyagából is a *Sedes* azon igyekezete domborodik ki, hogy a költőt mindenáron igyekeznek megóvni – lényegében saját magától.

Ha Csokonait mint felnőttet próbáljuk értékelni tettei és nyilatkozatai tükrében, akkor egy destruktív, önpusztító személyiségű fiatalembert látunk érthetetlen viselkedéssel és reakciókkal. Csokonai a perek idején huszonegy-huszonkét éves, nyilvánvalóan nem gyerek már, de a viselkedése alapján felnőttnek sem mondható, impulzív viselkedéséből úgy tűnik, mintha megrekedt volna a gyermekkor és a felnőttkor határán. A pszichológia ismeri ezt a jelenséget, Pán Péter-szindrómának nevezik. A Pán Péter-szindróma egy pszichológiai szak kifejezés azokra, akiknek – bár koruk szerint már felnőttek – nehézséget okoz a felnőttlét. Nehezen birkóznak meg a felnőttekkel való kapcsolatok fenntartásával és a felnőttekre jellemző felelősségvállalással is. Jobban érzik magukat gyermekek, kamaszok társaságában, és szívesebben választanak olyan tevékenységeket, amelyek inkább a fiatalabbakra jellemzők.

A büntetőjog és a kriminológia is, felismerve azt, hogy a felnőtté válás nem köthető egyetlen pillanathoz, bár megállapít korhatárokat a gyermekkor végére és a fiatalkorúság, valamint a felnőttkor kezdetére, egységesen 14 (ma kilenc bűncselekmény esetén 12 év), illetve 18 éves korban meghatározva azt, párhuzamosan – a büntetéskiszabás folyamatára irányadóan – létrehozta az úgynevezett fiatal felnőtt³⁰ kategóriáját is, tekintettel a társtudományok empirikus adataiból fakadó szükségszerűsége. A fiatal felnőtt kategóriája a büntetőjog irodalmában nem egységes kategória. Az 1961. évi V. törvény, a szocialista Btk. kommentárja 22–23 éves korig, Földvári József az elkövető 20–21 éves koráig látta értékelhetőnek enyhítő körülményként.³¹ A hatályos Btk. kodifikációja során a Ligeti Katalin-féle Koncepció a 21. életévben határozta volna meg a fiatal

²⁸ A hatályos Btk. 372. § (1) bekezdése szerint: „Aki a rábízott idegen dolgot jogtalanul eltulajdonítja, vagy azzal sajátjaként rendelkezik, sikkasztást követ el.”

²⁹ <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-toll/>.

³⁰ PÁPAI-TARR Ágnes, „Egy büntetéskiszabási tényező: a fiatal felnőttkor”, *Miskolci Jogi Szemle* 14 1. sz. (2019): 65–78.

³¹ RENDEKI Sándor, *A büntetés kiszabása, Enyhítő és súlyosító körülmények* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976), 164.

felőtt kor felső határát, azzal, hogy a szerző maga is hozzáteszi, hogy a nemzetközi dokumentumok ezt az átmeneti állapotot a 25. életévig veszik figyelembe.³² Csemáné Váradi Erika és Lévy Miklós 2002-ben megjelent tanulmányukban, a fiatal felnőtt kor vonatkozásában már úgy foglalnak állást, hogy amennyiben önálló kategóriaként szabályozásra kerül, akkor mindenképp a „*gyermekvédelmi törvénnyel is összhangban*” kell megállapítani az életkori határokat, ennek megfelelően fiatal felnőtt az a nagykorú, aki a 24. életévét még nem töltötte be. Tóth Mihály is felhívja a figyelmet arra, hogy még a szigorúbb alsó életkori határt meghatározó országokban is a fiatal felnőttekre – a 18–21 és 23 évesekre – speciális, enyhébb szabályok vonatkoznak.³³ Fenyvesi Csaba és Herke Csongor a fiatal felnőtt kor felső határát a 25. életévben állapítaná meg.³⁴

Ha röviden áttekintjük a ránk maradt dokumentumok alapján Csokonai általános magatartását és a perben említett helyzetekben tanúsított viselkedését, súlyozottan figyelembe véve saját nyilatkozatait, egy nagyon érdekes személyiség képe rajzolódik ki.

Csokonai teológus hallgatótól szokatlan módon templomba nem szívesen jár, sőt az iskolai könyörgéseket egyáltalán nem látogatja, erre néhány esetben engedélyt is kap. Saját elmondása szerint ennek oka az, hogy képtelen egy órán át egy helyben ülni, és a hangos éneklést is nehezen viseli. Alvási szokásai is kérdéseket vetnek fel, éjszakánként későig, néha éjfélig is fennmarad, ezt az idejét a tantermekben tölti, amiről egyébként tudja, hogy tilos, reggel viszont sokáig alszik, nem bír időben felkelni, és rendszeresen késik saját óráiról.

Gyakran kilépési engedély nélkül, egyedül hagyja el a kollégiumot, boros mulatságot rendez tanítványainak, tiltott rövid ruhában sétálgat a kollégiumban és azon kívül is. Tanáraival szemtelen, tiszteletlen magatartást tanúsít, Szilágyi Gábor professzort tanítványai jelenlétében kigúnyolja, egyébként sem tűri a tanítással együtt járó kötelességeket, óráin rendezetlen külsővel jelenik meg, majd az első per után teljesen el is hanyagolja azokat.

Csokonai magatartása a perekre okot adó időszakban, illetve a teljes per alatt tökéletesen észszerűtlennek tűnik, ha a poétai osztály megbízott tanítójának – „*aki igen járatos a görög, a latin, az olasz és magyar költészetben, kiváltképpen ismeri az esztétikát...*” – magatartásaként vizsgáljuk azt. A zseniális költőtől elvárt racionának, értelemnek, megfontoltságnak sem látjuk jeleit a perben tanúsított magatartásában. Ha azonban egy dacos fiatal iskolához, szabályokhoz, tanárokhoz való viszonyaként tekintünk rá, egyszerre minden érthetővé válik. Nehéz feladat, de érdekes gondolat kísérlet feltenni, hogy az általunk ismert és nagyra becsült író, huszonegy évesen – ahogy Rejtő Jenő írja Gorcsev Ivánról: „*ebben a poétikusan ifjú korban*” – bizony még éretlen.

³² LIGETI Katalin, „A fiatakorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója”, *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2. szám (2006): 30.

³³ TÓTH Mihály, „Az új Btk. bölcsőjénél”, *Magyar Jog* 9. sz. (2013): 530.

³⁴ FENYVESI Csaba és HERKE Csongor, „A fiatakorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója a hatályos szabályozás tükrében”, *Rendészeti Szemle* 9. sz. (2007): 57.

A pszichológia, és mint láttuk, a kriminológia és a büntetőjog is tudomásul veszi azt a tényt, hogy az idegrendszer teljes kifejlődése, nemtől is függően körülbelül 25 éves korban fejeződik be. Tudjuk azt is, hogy ebben a korszakban a társadalom már jóval nagyobb felelősséget rakott a fiatal felnőttek vállaira, mint most szokás, de feltételezhető az is, hogy a biológiai-életteni érési folyamatok ekkor is azokhoz az életkori szakaszokhoz kötődtek, mint ma, csak a felismerésük nem történt meg.

Domby Márton visszaemlékezése szerint *praeceptor*i megbízása ellenére – ami előszobája lehetett volna rendes tanári megbízásának – „*Csokonai több közösséget érzett diákjaival, mint tanártársaival*”.³⁵ Egy huszonegy esztendőös ifjú inkább barátainak hitte az övele csaknem egyforma idejű ifjakat, mint tanítványainak. „*Együtt sétált, mulatott, játszott, és hogy semmit ne titkoljak, gyakran tartózkodást nem esmerő barátságának érzései között, együtt is pipázott azokkal, sőt legalább amint vádolták, együtt is ivott.*”³⁶

A későkamaszokban időről időre kialakuló érzelmi viharok egyik oka az agyban épp ebben a korban óriási változásokon, fejlődésen áteső prefrontális kéreg, ami szélsőséges hangulatváltozásokat, felfokozott érzelmi reakciókat és ingerlékenységet hoz magával. A homloklebeny elülső része ez az agykéreg-szakasz, mely a következetes gondolkodásért, az oksági viszonyok, a következmények megértéséért felelős, illetve segít az érzelmek kontrollálásában és a döntéshozatalban. 7-8 éves kortól kezd fejlődni, teljes érettségét csak 25 éves korban éri el. Az agyban, pontosabban az *amigdalában* egy másik terület sokkal korábban kifejlődik, ez a *nucleus accumbens*, mely felelős az örömareakcióért. Ebből már érthető, hogy ezért dominál a kockázatvállaló magatartás, a kamaszok rengeteg veszélyes vagy szabálytalan dolgot azért próbálnak ki, mit sem törődve a következményekkel, mert még nem fejlődött ki agyuknak azon része, mely a hatásokra figyelmeztetné őket. Bizonyítottan az agyban történő változások okozzák a serdülőkorban oly feltűnő viselkedésváltozásokat, de a nemi hormonok fokozott termelődése is rányomja a bélyegét attitűdjükre.³⁷

Nem tudjuk rekonstruálni Csokonai aktuális életteni folyamatait, de a periratokból tudható, hogy a vetrecéjét ért kritikán felháborodó Somogyiné nevű özvegyasszony, mikor értesül annak forrásáról, akkor a „*meg eheti azt olyan ragyás ember mint Őkelme!*” mondattal reagál, amiből már vonhatunk le következtetéseket az aktuális hormonális állapotára. Erre utalhat Lakner megállapítása is, mely szerint „*[a] diákok körében a költő kultuszát a kollégiumi renddel és a professzorokkal történő összeütközése, kicsapartása, vaskos humora, erotikus versei és önmitizáló elbeszélései alapozták meg. A gazdag debreceni diák-irodalomnak Csokonai volt a középpontjában, főleg erotikus, priapi versei.*”³⁸

³⁵ DOMBY Márton, *Csokonay V. Mihály élete, s Némely még eddig ki nem adott Munkai* (Pest: Trattner János Tamás betűivel, 1817).

³⁶ VARGHA Balázs, *Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974), 109.

³⁷ DAVID ELKIND, *All Grown Up and No Place to Go: Teenagers in Crisis* (New York: Addison Publishing Company, 1984), 42.

³⁸ LAKNER, *Az Arkádia per fogságában*, 35.

Ha felhasználjuk a témára vonatkozó 21. századi tudományos felismeréseket, akkor érthetővé válnak Csokonai különös alvási szokásai is, hiszen ma már cikkek sokasága tanúsítja, hogy a kamaszok, fiatal felnőttek cirkadián ritmusa is másként alakul, mint a felnőtteké. A kamaszoknál az alvás szabályozásában jelentős szerepet játszó melatonin hormon késleltetve szabadul fel, és emiatt később is álmosodnak el, reggelente viszont még nagyon hosszú időn át a hormon hatása alatt állnak, tapasztaltabb egyetemi oktatók ezért nem raknak órát reggel nyolcra. Mivel ennek a korosztálynak éppen a folyamatban lévő idegrendszeri változásokra is tekintettel legalább napi 8–10 óra alváásra van szükségük, könnyen kiszámolható, hogy egy éjfél felé ágyba kerülő fiatal közreműködésére, bármilyen intellektuális feladatról is legyen szó, érdemben nehezen számíthatunk tíz óra előtt.³⁹

Következtetések

Ha összegezzük az olvasottakat, látható hogy a *Sedes* mai értékelési szempontjaink szerint is megfelelő eljárás lefolytatása után, kelletlenül, szinte kényszerűen bocsájtotta el Csokonait a Kollégium tanulóinak sorából. Látható az is, hogy nem a bünei nagysága az elsődleges szempont, hanem azok ismétlődő volta, folyamatosan növekvő tárgyi súlya és a költő nyílt, konok szembehelyezkedése az eljárással, az eljárók személyével, és általában minden kötöttséggel és szabállyal.

A modern büntetőjog elvei, az arányosság, a szubszidiaritás és az *ultima ratioként* való alkalmazás elve azonban jól tetten érhetők az eljárás különböző szakaszaiban. Csokonai először – személyiségére tekintettel – különböző kedvezményeket, könnyítéseket kap a szigorú iskolai rendszabályok alól. Amikor azok maradványait mégis megszegi – bár folyamatosan vitatja kijelölt bírónak elfogulatlanságát és illetékességét –, először „*súlyos feddést és korholást*” kap, valamint a tanulók rangsorában négy hellyel hátrébb kerül, a *praeceptorok*tól elvárt magatartás betartására pedig csak figyelmeztetik. Miután magatartását szemtelenül és konokul tovább folytatja, még mindig csak további tíz hellyel kerül hátrébb a rangsorban, egy erkölcsi jellegű szankcióval sújtják: bocsánatkérésre kötelezik, illetve *praeceptor*i állásából mozdítják el, amelyet a per során maga is kért több alkalommal. Csak a sikkasztás és a kollégiumba való vissza nem térés után születik végül döntés a kicsapatásáról és *persona non grata*nak nyilvánításáról, amikor nyilvánvalóvá válik, hogy semmilyen módon – sem büntetésekkel, sem pedig azok kilátásba helyezésével – nem tudnak hatással lenni a magatartására. Látható, hogy az ügyében nem a szabályokat mereven alkalmazó életidegen döntéseket hozó kegyetlen bírák, hanem pedagógiai szempontokat maximálisan figyelembe venni és érvényesíteni

³⁹ M. H. HAGENAUER and J. I. PERRYMAN and T. M. LEE and M. A. CARSKADON, „Adolescent Changes in the Homeostatic and Circadian Regulation of Sleep”, *Developmental Neuroscience* 31, nr. 4 (2009): 276–284.

akaró tanárok és idősebb diáktársak döntöttek. Ez pedig pontosan az, amit a modern, az empirikus tudományokra is tekintettel lévő 21. századi büntetőjog is elvár.⁴⁰

Végül, talán banális, de mindenképpen fontos megjegyezni, hogy a Kollégium vezetése a perben nem a ragyogó tehetségű író sorsáról dönt – hisz amikor arról döntött, akkor *praeceptor*ra tette Csokonait –, hanem a szabályokkal nyíltan szembehelyezkedő, azokat semmibe vevő, visszaeső, megrögzötten renitens diákról. Nem az írói és tanári képességei, nyilvánvaló tehetsége miatt, hanem éppen azok ellenére csapják ki az iskolából, amikor sokadszorra is bebizonyosodik, hogy az iskola működéséhez, fennmaradásához szükséges legelemibb szabályokkal is szembehelyezkedik. Márpedig „*ubi societas, ibi ius*”, azaz ahol közösség van, ott jognak is lennie kell.

⁴⁰ A 2012. évi C. törvény, a Btk. 106. szakasza szerint „*A fiatalkorúval szemben kiszabott büntetés vagy alkalmazott intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjön, és a társadalom hasznos tagjává váljon, erre tekintettel az intézkedés vagy büntetés megválasztásakor a fiatalkorú nevelését és védelmét kell szem előtt tartani. (2) Fiatalkorúval szemben büntetést akkor kell kiszabni, ha intézkedés alkalmazása nem célravezető. [...]*”